

СНД-2 ТА РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ НЕВИЗНАНИХ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ НА ТЕРИТОРІЇ КОЛИШНЬОГО СРСР

У статті проаналізовано діяльність так званої Співдружності невізнаних держав (відомої під абрєвіатурами СНД-2), фейкової організації, яка об'єднує у собі чотири невізнаних держави – так звані «Придністровську Молдовську Республіку» (ПМР), «Нагірно-Карабаську Республіку» (НКР), «Республіку Абхазію» (РА) та «Республіку Південну Осетію» (РПО). Вона була створена в 1992 р. політичним керівництвом РФ. Діяльність організації полягала в підтримці квазідержав-учасників та залученні дипломатичних ресурсів РФ з метою легалізації цих самопроголошених республік.

Ключові слова: Росія, СНД-2, НАТО-2, квазідержави, самопроголошені держави, зовнішня політика.

Сафарьянс Е.В. СНГ-2 и российский фактор во внешней политике непризнанных государственных образований на территории бывшего СССР

В статье проанализирована деятельность так называемого Содружества непризнанных государств (известной под аббревиатурами СНГ-2), фейковой организации, объединяющей в себе четыре непризнанных государства – так называемые «Приднестровскую Молдавскую Республику» (ПМР), «Нагорно-Карабахскую Республику» (НКР), «Республику Абхазию» (РА) и «Республику Южную Осетию» (РЮО). Она была создана в 1992 г. под политическим руководством РФ. Деятельность организации заключалась в поддержке квазигосударств-участников и привлечении дипломатических ресурсов РФ с целью легализации этих самопровозглашенных республик.

Ключевые слова: Россия, СНГ-2, НАТО-2, квазигосударства, самопровозглашенные государства, внешняя политика.

Safarians Y. CIS-2 and the Russian factor in the foreign policy of post-Soviet unrecognized state

The article analyzes the activities of the so-called Commonwealth of Unrecognized States (in Russian media known as CIS-2), a fake organization that unites four unrecognized states – the so-called «Transnistrian Moldovan Republic» (TMR), «Nagorno-Karabakh Republic» (NKR), «Republic of Abkhazia» (RA) and «Republic of South Ossetia» (RSO). It was established in 1992 by the political leadership of the Russian Federation. The organization's activities were to support quasi-member states and attract diplomatic resources of the Russian Federation in order to legalize these self-proclaimed republics.

Key words: *Russia, CIS-2, NATO-2, quasi-states, self-proclaimed states, foreign policy.*

У грудні 1991 р. 15-ть колишніх республік СРСР отримали незалежність та були визнані міжнародною спільнотою. Проте далеко не всі народи, які прагнули до проголошення незалежної держави, спромоглися на її створення. Проблема полягала у тому, що бажання окремих спільнот реалізувати власне право на самовизначення суперечило положенням Гельсінського заключного акту та Статуту ООН. Порушення процедури отримання незалежності такими політичними утвореннями спричинило невизнання світовим співтовариством, а за такими державами було закріплено статус «самопроголошених» або «невизнаних». Російська Федерація з часу розпаду СРСР використовувала невизнані держави пострадянського простору для відновлення втраченого політичного впливу в регіоні.

Обрана тема є актуальною в умовах російсько-української війни, з огляду на появу нових квазідержав на окупованих Росією українських територіях. Метою статті є систематизація та аналіз інформації, а також базований на ній розгляд діяльності фейкової організації СНД-2, створеної для підтримки квазідерж-

жав НКР, ПМР, РА та РПО, а також боротьби з їхніми «малими метрополіями» – Азербайджаном, Молдовою та Грузією.

7-8 грудня 1991 р. у Біловезькій пуші на території Білорусі голова Верховної ради Білорусі С. Шушкевич, президент РФ Б. Єльцин та президент України Л. Кравчук констатували фактичний розпад СРСР та уклали угоду про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД). 21 грудня 1991 р. на зустрічі в Алмати представники 12 колишніх радянських республік, за винятком країн Балтії та Грузії, підписали Декларацію про утворення СНД [5, с.750]. І хоч СНД не є наддержавою, а в організації не планувалося наддержавних управлінських структур, проте Кремль вважав себе домінуючою силою в Співдружності та розглядав можливості щодо трансформування СНД в СРСР 2.0. Однак керівництво ряду держав, наприклад України, зовсім інакше сприймали СНД і розглядали його як структуру для оформлення «мирного розлучення» колишніх радянських республік.

Проте на практиці «мирне розлучення» для багатьох радянських республік виявилось неможливим. Сталінська політика соціальної інженерії [4, с.163-164] та імперського «нарізання кордонів» для новостворених радянських республік призвела до того, що розпад Радянського Союзу супроводжувався низкою етнічних конфліктів в Узбекистані, Киргизстані та Таджикистані [6, с. 30-53], а також в Молдові, Грузії, Вірменії та Азербайджані [4, с.159-173]. Подібні «міни уповільненої дії» були також закладені Кремлем в Україні та Казахстані. Керівництво Російської Федерації з самого початку існування СНД намагалося використовувати «слабкі місця» колишніх союзних республік для того, щоб тримати їх «у покорі» та зберегти у статусі власних сателітів [7, с.305-336]. В тих державах-сателітах, які на початку 1990-х проявляли надмірні зусилля до

самостійності (Молдова, Грузія, Азербайджан), РФ було вигідно підтримувати внутрішні протиріччя, які переростали у збройні конфлікти. Так на території трьох вищезгаданих держав у зонах конфліктів за підтримки РФ на початку 1990-х рр. утворилося чотири квазідержави: так звані «Придністровська Молдовська Республіка» (ПМР), «Нагірно-Карабаська Республіка» (НКР), «Республіка Абхазія» (РА) та «Республіка Південна Осетія» (РПО) [4, с.164-172].

В усіх чотирьох випадках Росія брала участь в спробах легітимізації квазідержав. Для НКР такою спробою виявився Бішкекський протокол 5 травня 1994 р., до підписання якого владу Азербайджана спромоглася схилити не стільки Вірменія, скільки РФ. Вдячна за Бішкекський протокол тодішня влада Вірменії дозволила на своїй території збільшити російську військову, політичну та економічну присутність. Станом на 2021 рік НКР знаходяться під фактичним російським протекторатом [8], а визнали її лише ПМР, РА та РПО.

«Республіку Абхазія» російська влада намагалася легітимізувати з допомогою Московської угоди 3 вересня 1992 р., Сочинської угоди 27 липня 1993 р. та Московської угоди 14 травня 1994 р. В усіх трьох угодах Кремль виступав у якості «посередника» мирних переговорів та «гаранта» миру. 26 серпня 2008 р. РФ взагалі визнала незалежність РА, таким чином ставши першою державою-членом ООН, яка визнала цю квазідержаву. РА визнали лише чотири маловпливові держави-члени ООН – Нікарагуа, Венесуела, Науру та Сирія, політичне рішення яких було продиктоване умовами вигідних угод з Росією. Також РА визнали залежні від РФ квазідержави пострадянського простору [4, с.170].

Схожа ситуація і з іншою квазідержавою – «Республікою Південна Осетія». 14 червня 1992 р. під час підписання Даго-

миських угод влада Грузії визнала фактичне існування на частині власної території РПО, Росія була оформлена «посередником» миру, а російські війська в РПО були визнані в статусі «миротворців». 26 серпня 2008 р. РФ визнала незалежність РПО. Аналогічну процедуру було здійснено союзниками РФ – вищезгаданими Нікарагуа, Венесуелою, Науру та Сирією, а також залежними від РФ квазідержавами [4, с.170].

Процедура легітимізації ПМР відбулася у процесі підписання Московських угод 21 липня 1992 р., за якою хоч формально і визнавалася територіальна цілісність Молдови, але ПМР отримувала право «вирішувати власну долю» у разі будь-якого «неправильного» кроку зі сторони офіційного Кишинєва. ПМР була визнана лише РА, РПО, НКР [4, с.166].

В умовах невизнання квазідержав пострадянського простору державами-членами ООН політичне керівництво РФ в 1992 р. створило організацію для самопроголошених республік – Союз невизнаних держав. Туди увійшли вищезгадані РА, РПО, НКР та ПМР. До СНД-2 Росія також долучила дві квазідержави, що були утворені сербами на теренах колишньої Югославії – Сербську Крайну та Республіку Сербську.

Сербська Крайна – це квазідержава, що була утворена на частині південно-східних територій сучасної Хорватії в місцях компактного проживання хорватських сербів. У процесі розпаду Югославії хорватські серби провели референдум, проголосили автономну республіку і 1 квітня 1991 р. висловили бажання вийти зі складу Хорватії. В серпні 1991 р. протистояння переросло у військовий конфлікт, який було призупинено в січні 1992 р. завдяки втручанням миротворчої місії ООН. В травні-серпні 1995 р. під час хорватських військових операцій «Блискавка» та «Буря» Сербська Крайна припинила існуван-

ня, а залишки її території були мирно інкорпоровані до складу Хорватії на початку 1998 р. [1]

Республіка Сербська – це колишня квазідержава, що була утворена на частині північних та південно-східних територій сучасної Боснії і Герцеговини в місцях компактного проживання боснійських сербів, які за результатами референдуму 9-10 листопада 1991 р. виявили бажання залишитись у складі Югославії. У процесі відділення Боснії і Герцеговини від Югославії боснійськими сербами була проголошена 9 січня 1992 р. Республіка Сербського народу Боснії та Герцеговини, 28 лютого 1992 р. прийнято Конституцію, а 7 квітня 1992 р. проголошено незалежність від БіГ. 12 серпня 1992 р. назву змінено на Республіка Сербська. Конфлікт досяг апогею, коли серби під керівництвом генерала Младича напали на місто Сребреницю 6 липня 1995 р., де ними було вчинено акт геноциду і знищено понад 8 тис. мусульман-боснійців. Після підписання Дейтонської угоди 14 грудня 1995 р. Республіку Сербську було легалізовано, але її було визнано автономною складовою федеративної Боснії і Герцеговини [2].

Фактично доля сербських квазідержав була вирішена вже в 1995 р.: Республіка Сербська у якості автономного утворення була інкорпорована до складу БіГ, а Сербська Крайна прогнала війну Хорватії і була ліквідована [3]. Тому цілком закономірно обидві балканські квазідержави автоматично залишили СНД-2.

Одна з причин, чому РФ створила Союз (з 2001 р. Співдружність) невизнаних держав була позиція російського істеблішменту (а разом з ними і вірменського), що достатньо лише трохи політично натиснути на «малі метрополії» (тобто пострадянські республіки, на території яких утворено квазідержави), щоб ті визнали самопроголошені «республіки». І на та-

ку позицію були вагомі причини: так на запитання журналіста А. Ханбабяна чому ООН визнала незалежність Еритреї, але не визнає незалежність НКР, тодішній генеральний секретар ООН Б. Бутрос-Галі відповів, що суверенітет Еритреї був визнаний в першу чергу Ефіопією – після двадцятирічної війни. І якщо Баку діятиме аналогічним чином щодо Степанакерта, то «ми будемо раді вітати Карабах в сім'ї вільних народів» [11].

Однак реальність виявилася зовсім інакшою. Впродовж кількох років створена російськими пропагандистами організація не подавала ознак життя. Очевидно однією з головних причин цього була проблема з власною самопроголошеною Чеченською Республікою Ічкерія (ЧРІ), якій РФ в 1996 р. фактично прогнала війну. Для росіян це питання було досить болючим. Лише за результатами Другої російсько-чеченської війни, коли російські війська взяли під контроль територію ЧРІ [4, с.167-169], активність СНД-2 знову виходить на російський порядок денний. І хоч Кремль в той час на офіційному рівні визнавав територіальну цілісність Молдови, Грузії та Азербайджану, а також поширював обіцянки вивести «миротворців» [11], проте реальними діями РФ почала надавати квазідержавам все більшу медійну, політичну та економічну підтримку. Російські ЗМІ почали позиціонувати СНД-2 як противагу створеному в Стразбурзі під час Саміту Ради Європи 10 жовтня 1997 року політико-консультативного форуму ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова).

22 листопада 2000 р. у Тирасполі («столиці» ПМР) була проведена нарада між «міністрами закордонних справ» ПМР, НКР, РА та РПО, під час якої було погоджено створення консультативного органу СНД-2 – Ради міністрів закордонних справ. Під час цієї зустрічі «міністр закордонних справ» ПМР В. Ліцкай спробував аргументувати необхідність визнання

квазідержав пострадянського простору міжнародним співтовариством: «Наші держави існують вже більше десяти років. Це реальність, на котру не можна закривати очі» [3]. Цілком закономірно, що подібний захід викликав негативну реакцію МЗС Республіки Молдова. Прес-секретар МЗС Ю. Вітіон зазначив, що цей захід «може негативно позначитись на процесі переговорів щодо визначення спеціального статусу східних районів Молдови, а крім того, вплинути на відносини Кишинєва з державами, звідки прибули так звані міністри» [3].

2-3 липня 2001 р. відбувся другий з'їзд Ради у Степанакерті (столиці НКР), під час якого був розроблений регламент організації. Переформатована організація отримала назву «Співдружність невизнаних держав». В березні 2002 р. лідери «республік» зустрілись в Тирасполі з метою координації спільних дій в межах діяльності в новоствореній організації, а вже у вересні 2002 р. з'явилася ідея створення власного військового блоку.

В той час Росія все ще намагалася реалізувати «боснійський сценарій» для Молдови, Грузії та Азербайджану. Наприклад, для Молдови в 2003 р. з ініціативи тодішнього заступника голови адміністрації президента Росії Д. Козака було запропоновано т. зв. «план Козака», який передбачав федералізацію Молдови і надання прав широкої автономії з правом виходу для Придністров'я та Гагаузії. Окремо узгоджувалося перебування російських військ на території Молдови [13]. Проте в ніч з 24 на 25 листопада 2003 р. президент Молдови В. Воронін відмовився підписати цей меморандум.

Неодноразово піднімалося питання входження невизнаних держав до складу РФ. Так, у червні 2004 р. «президент» РПО Е. Кокойти під час чергового загострення відносин з Грузією звернувся до російської Державної думи та Ради Федера-

ції з пропозицією приєднання Південної Осетії до Росії. Проте тоді Конституційний суд Росії надав роз'яснення, що подібні рішення (а тим більше з власної ініціативи) може приймати лише Тбілісі [12].

Питання інкорпорації квазідержав до складу РФ з певного часу почало цікавити і російських парламентарів. Так, у березні 2005 р. російська Держдума розглянула законопроект щодо внесення змін до конституційного закону «О порядке принятия в Россию и образования в её составе нового субъекта РФ». Згідно з пропонованими змінами РФ могла б включати квазідержави до свого складу за результатами референдуму, ігноруючи узгодження цього питання з пострадянськими державами, до складу яких території самопроголошених республік офіційно входять. Російський парламент тоді не підтримав таку ініціативу. Більш того, складалося враження, що після Помаранчевої революції в Україні, Росія готова нарешті підтримати грузинський план врегулювання конфлікту в Південній Осетії та «дорожню карту» В. Ющенка щодо врегулювання Придністровського конфлікту.

Проте така вдавана «поступливість» російської дипломатії виявилася оманливою. Лише за кілька місяців риторика російської влади змінилася і все частіше почали лунати заклики до застосування «косовської моделі» щодо ПМР, РПО, РА та НКР. 16 лютого 2006 р. гачальник Генерального штабу ЗС РФ Ю. Балуєвський в інтерв'ю журналістам зазначив, що він не збирається реагувати на офіційні заклики Тбілісі щодо виведення російського батальйону з Південної Осетії та підтримувати їх, оскільки це «може спровокувати громадянську війну в Грузії» [12].

Цілком закономірно, що нова зовнішньополітична лінія Кремля підштовхувала Молдову, Грузію, Азербайджан та

Україну до більш різких дій у відповідь. Загострення ситуації бере початок 25 січня 2006 р., коли почали діяти нові торгові правила переміщення товарів через україно-молдовський кордон. Відтепер товари з ПМР можна було пропустити до України за умови митного оформлення відповідними офіційними структурами Молдови. Цілком закономірно, що такі дії викликали негативні заяви в Росії та ПМР, як такі, що нібито обмежують «незалежність» Придністров'я [17].

Україна зайняла жорстку позицію вже з 3 березня 2006 р., коли припинила пропуск вантажів з ПМР без відповідного митного оформлення. Російська влада назвала такі дії «економічною блокадою», риторика російських ЗМІ стала більш агресивною. Вирішити ситуацію не допомогли безпосередні телефонні переговори президента України В. Ющенка з лідером невизнаної ПМР І. Смірновим. Вже 21 березня 2006 р. І. Смірнов відкрито попросив президента РФ В. Путіна про «економічну допомогу» та «посилення миротворчого контингенту» [18]. А наступного дня Росія відправила т. зв. «гуманітарний конвой» до ПМР. Росія супроводжувала свої кроки повноцінною інформаційною війною проти України та Молдови.

31 березня 2006 р. VI надзвичайний з'їзд «депутатів усіх рівнів» в Тирасполі звернувся до парламентів України та Росії з проханням ініціювати визнання незалежності ПМР [16]. Пізніше представники ОБСЄ зазначили, що очільники ПМР відмовилися від переговорів про деескалацію конфлікту з Молдовою.

Окремо варто зазначити, що і самі російські інтелектуали поступово почали розуміти політичну ситуацію, яка склалася в РФ. Так, російський етнолог С. Арутюнов порівняв «президента» РПО Е. Кокойти з пронацистським лідером су-

детських німців К. Генлейном, таким чином натякаючи на подібність путінської Росії з Третім райхом [12].

4 липня 2006 р. очільники «парламентів» трьох невизнаних утворень – спікер «парламенту» РА Н. Ашуба, перший заступник голови «парламенту» РПО Т. Кокойти та голова «парламенту» ПМР Є. Шевчук – провели у Москві зустріч, де підписали угоди про двостороннє співробітництво. Важливо зазначити, що російська влада легітимізувала «церемонію» присутністю представників від кожної фракції Державної Думи РФ. Віце-спікер Державної думи РФ С. Бабурін висловив офіційну позицію: «Усі думські фракції підтримують братські народи *[маються на увазі «народи» вищезазначених квазідержав – Є.С.]*. Республіки багаторазово довели спроможність своєї державності, є оплотом і надією своїх народів. Зміцнення єдності їх парламентів з Держдумою піде на користь не тільки інтересам політиків, а й на користь людей, що живуть там» [10]. З не менш компрометуючими та провокативними заявами виступили й інші представники Росії. Депутат Державної думи РФ О. Митрофанов зазначив, що «прогресивні російські сили і багато депутатів робили і будуть робити все для політичної підтримки невизнаних республік», а також додав, звертаючись до представників квазідержав, що «ви стояли перед складним вибором і зробили його на користь Росії». Депутат Державної думи РФ та представник фракції «Родина» А. Савельєв заявив, що його фракція готова проголосувати за дипломатичне визнання Росією РА, РПО та ПМР [10]. Звісно, що і представники квазідержав відповідали депутатам Державної думи взаємністю.

Текст трьох двосторонніх угод узгоджувався у процесі взаємних консультацій, був стандартизований і відрізнявся лише назвами «республік» та прізвищами представників. Сторони

зобов'язувалися зміцнювати взаємовідносини в усіх сферах, «сприяти розвитку міжпарламентського співробітництва», зокрема, «розвитку прямих контактів між окремими депутатами, групами депутатів, постійними комітетами, комісіями та апаратами законодавчих органів державної влади». В одному з положень угоди підписанти виголошували намір не лише «систематично обмінюватись інформацією щодо поточної законодавчої діяльності, базами даних та офіційними виданнями», але й здійснювати «гармонізацію своєї законотворчої діяльності із законодавством Російської Федерації» [9]. Таким чином квазідержави публічно оголошували про свої взаємні «союзницькі» відносини, а також офіційно визнавали свою ідеологічну, військово-політичну та економічну орієнтацію на РФ, про що також говорив на прес-конференції один із вищезазначених учасників заходу Є. Шевчук [10].

17 вересня 2006 р. у ПМР під час «референдуму» 97,2% виборців підтримало приєднання до РФ та близько 94% проголосували проти приєднання до Молдови, його результати не визнали Молдова, Україна, США, країни ЄС, ОБСЄ [15].

17 листопада 2006 р. – НКР, Південна Осетія та Абхазія вирішили офіційно визнати незалежність ПМР, про що вони оголосили під час спільної прес-конференції у Москві [14].

Важливо зазначити, що приховані процеси поглинання квазідержав Росією в цей час посилювались: так станом на початок 2006 р. більшість жителів ПМР, РА та ПРО мали російські паспорти, навіть третина етнічних грузинів Південної Осетії мали російське громадянство. Це дозволило неофіційним особам РФ, наприклад Т. Мамсурову, говорити цілком серйозно про створення політико-економічної бази для приєднання РПО до російської автономії Республіки Північна Осетія – Аланія [12].

З кінця 2006 року вже точно можна було стверджувати, що РФ протидіятиме будь-яким спробам відновити територіальну цілісність Грузії та Молдови, оскільки це «категорично суперечить інтересам Москви» [12].

На жаль, вже тоді ЄС «закривав очі» на російські імперські амбіції, наслідком чого є війни в Грузії та Україні, криза колективної системи безпеки 2014 р. та багато інших сучасних глобальних проблем.

Починаючи з 2007 р. діяльність СНД-2 поступово завмирає. Після російсько-грузинської війни 2008 р. потреба в діяльності організації відпадає – відтепер РФ не ховаючись здійснювала власну політику щодо квазідержав пострадянського простору.

На нашу думку, втручання РФ в Першу Карабаську війну на боці Вірменії та НКР, а в Придністровський конфлікт на боці ПМР, у війну з Грузією на боці РПО та РА, посприяли зорієнтуванню квазідержав регіону і самої Вірменії в зовнішній політиці на Росію. Також з ініціативи РФ створено Співдружність невизнаних держав (т. зв. СНД-2) – союз підтримуваних Росією квазідержав пострадянського простору, до якого входять ПМР, НКР, РПО та РА. В умовах проголошення Молдовою, Грузією та Азербайджаном на початку 1990-х рр. курсу на демократизацію та економічну й культурну незалежність від РФ, російські війська втрутилися у конфлікти на боці сепаратистів і допомогли створити квазідержави на пострадянському просторі.

Використані джерела та література

1. Сербская Краина. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1145860>

2. Республика Сербская. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/676969>
3. Союз непризнанных государств провел конференцию в Тирасполе. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/163964>
4. Сафар'янс Є. Квазідержави пострадянського простору: причини та передумови їхньої появи. *Історичні передумови становлення зовнішньополітичної орієнтації країн пострадянського простору*: збірник наукових праць. За заг. ред. А.Г. Бульвінського. К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. С. 159-173.
5. Мартинов А. Ю. Співдружність Незалежних Держав. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. К.: Наук. думка, 2012. Т. 9. 944 с.
6. Жирохов М. А. Семена распада: войны и конфликты на территории бывшего СССР. СПб.: БХВ-Петербург, 2012. 688 с.
7. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія / За заг. ред. А.Г. Бульвінського. К.: Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 560 с.
8. Карабах 1988–2020: історія війни в картах. URL: https://sensor.net/ru/resonance/3232973/karabah_1988_2020_storya_vyini_v_kartah
9. Соглашения между парламентами Абхазии, Приднестровья и Южной Осетии: текст. URL: <https://regnum.ru/news/polit/667681.html>
10. Абхазия, Приднестровье и Южная Осетия подписали в Москве межпарламентские соглашения. URL: <https://regnum.ru/news/polit/667639.html>
11. «Содружество Непризнанных Государств» будет жить долго. 29.12.2001. URL: https://www.ng.ru/politics/2001-12-29/2_longlive.html
12. Принять непризнанных. URL: <https://web.archive.org/web/20070826095629/http://www.novopol.ru/article7034.html>
13. Меморандум об основных принципах государственного устройства объединенного государства. 23.05.2005. URL: <https://regnum.ru/news/458547.html>

14. Абхазия, Южная Осетия и Приднестровье признали независимость друг друга и призвали всех к этому же. 17.11.2006. URL: <https://www.newsru.com/russia/17nov2006/aup.html>
15. Результати референдуму у невизнаній «Придністровській Молдавській Республіці» для Молдови, України і всього регіону. 18.09.2006. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/951526.html>
16. Придністров'я проведе референдум щодо від'єднання від Молдови. 31.03.2006. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/abroad/01897-pridnistrovyja-provede-referendum-schodovidnannya-vid-moldovi.htm>
17. Молдавия продолжает торговую войну с Приднестровьем. 25.01.2006. URL: <https://www.rbc.ru/economics/25/01/2006/5703c2a79a7947dde8e0a263>
18. Придністров'я просить від Росії гуманітарну допомогу. 20.03.2006. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/abroad/82609-pridnistrovyja-prosit-vid-rosii-gumanitarnu-dopomogu.htm>